

LENGVAI SKAITOMOS MEDŽIAGOS LEIDYBA ŠVEDIJOJE

Bror Tronbacke

1995 m. lapkričio 8–10 dienomis Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete viešėjo *LL-stiftelsen* (Švedijos lengvai skaitomos produkcijos fondo) direktorius **Bror Tronbacke**. Fakulteto studentams, dėstytojams ir kai kurių bibliotekų darbuotojams svečias skaitė paskaitą apie lengvai skaitomas medžiagos leidybą Švedijoje.

Lengvai skaitomos knygos Švedijoje leidžiamos nuo 1968 metų. Pasirodė apie 400 pavadinimų knygų – grožinės ir pažintinės literatūros, specialiai parašytų lengvai skaitomų knygų ir klasikų adaptacijų: romanų, apsakymų, trilerių, poezijos, kelionių knygų ir t. t. Pastaruosius dešimt metų leidžiamas ir lengvai skaitomas laikraštis **8 SIDOR** (8 puslapiai).

Nuo 1987 metų lengvai skaitomos medžiagos leidybą stengiamasi sukoncentruoti *LL-stiftelsen*. Čia dirba 13 darbuotojų. Sukaupta daugybė būtinų įgūdžių ir žinių. *LL-stiftelsen* veiklą remia Vyriausybė: priimti fondo įstatai, Švedijos Parlamento direktyvos, paskirta taryba. Leidyba finansuojama įplaukais iš leidinių pardavimo ir valstybės subsidijomis. Leidyba neatsiperka, bet kadangi tai yra kultūros politikos dalis, pelnas nėra būtinas.

Fondo produkcija sudaro apie 2,8 mln. JAV dolerių apyvartą. Daugiau kaip 1,3 mln. skirta lengvai skaitomoms knygoms ir 1,5 mln. – laikraščiui **8 SIDOR**. Per metus išleidžiamos vidutiniškai 25 knygos, daugelis jų – taip pat ir garso kasetėmis.

Kas yra lengvai skaitoma medžiaga ir kam ji reikalinga?

Lengvai skaitoma medžiaga pirmiausia turi būti *lengvai suprantama*. Tai ne vien žodžių iškodavimo problema. Skaitymas

turi suteikti tam tikrą informaciją ir patirtį, kuri stimuliuotų mąstymą ir vaizduotę. Gali atrodyti, kad nėra gerai skatinti žmones skaityti supaprastintus tekstus vietoj "tikros" literatūros, kuri padėtų integruotis į visuomenę. Tačiau lengvai skaitoma medžiaga yra reikalinga.

Visų pirma, egzistuoja kiekvieno žmogaus *demokratinė teisė* į kultūrą, literatūrą ir informaciją prieinama forma, t. y. kiekvienas žmogus privalo gauti informaciją apie tai, kas vyksta visuomenėje. Antra, tai yra *gyvenimo kokybės* klausimas. Žmonės turi būti informuoti, kad galėtų naudotis savo demokratinėmis teisėmis ir tvarkyti savo gyvenimą. Supratimas yra nepriklausomos nuomonės pagrindas. Būtent sugebėjimas savarankiškai skaityti suteikia pasitikėjimo savimi, galimybes plėsti savo pasaulėžiūrą ir būti savo gyvenimo šeimininku. Skaitydami žmonės susipažįsta su kitų žmonių idėjomis, mintimis ir patirtimi, ir tai skatina juos tobulėti.

Tačiau *negalios žmonėms* gali būti sunku naudotis tokiais dalykais kaip literatūra. Jei neegzistuočių lengvai skaitoma medžiaga, jiems taptų neprieinama kultūra ir informacija. Žmonėms, kurie yra *neįgudę* skaityti, lengvai skaitoma medžiaga gali sužadinti susidomėjimą literatūra, padėti patirti skaitymo džiaugsmą, sudaryti sąlygas tobulinti skaitymo įgūdžius.

Tarptautiniai projektai

Dėmesys negalios žmonėms jau tapo pasaulinio masto reiškiniumi. 1993 metais Jungtinės Tautos parengė *Negalios žmonių galimybių suvienodinimo standartus*. Šie standartai turėtų tapti nusi-stovėjusiomis taisyklėmis, pradėjus juos naudoti daugelyje šalių. Jie skatina valstybes formuoti strategijas ir potvarkius, kuriems padedant informacijos paslaugos ir dokumentacija, visuomenės informavimo priemonės, literatūra, kultūros veikla taptų prieinama įvairioms negalios žmonių grupėms.

1994 m. lapkričio mėnesį UNESCO publikuotame *Viešųjų bibliotekų manifeste* išreiškiamas UNESCO tikėjimas viešąja biblioteka kaip gyvybine švietimo, kultūros ir informacijos jėga ir es-

minių taikos ir dvasinės gerovės puoselėjimo veiksmu per žmonių protus. “Viešųjų bibliotekų paslaugos yra teikiamos remiantis lygiomis teisėmis, nepaisant amžiaus, lyties, religijos, tautybės, kalbos ar socialinės padėties. Specialios paslaugos ir medžiaga turi būti teikiama tiems vartotojams, kurie dėl kokių nors priežasčių negali naudotis įprastomis paslaugomis ir medžiaga, pavyzdžiui, kalbinėms mažumoms, žmonėms su negalia arba žmonėms ligininėse ar kalėjimuose”.

IFLA jau daugelį metų domisi raštingumo problemomis ir lengvai skaitomos medžiagos poreikiu. Buvo pasiūlyta nauja IFLA programa raštingumui ir skaitymui bibliotekose remti ir numatyti praktinius būdus, kaip šį judėjimą išplėsti visame pasaulyje. Tikimasi, kad ši nauja programa bus parengta 1996 metais. Joje IFLA pabrėžia bibliotekų svarbą pasaulio raštingumo kampanijoje. “Neraštingumas yra globalinė problema, trikdanči priėjimą prie informacijos. Vienodai lengvai prieinama informacija yra būtina kiekvienam, nes tai garantuoja nepriklausomą pasirinkimą ir informacija pagrįstus sprendimus visose kasdienio gyvenimo srityse. [...] Bibliotekose reikalinga pati įvairiausia medžiaga skaitymui, nes būtinos vienodos galimybės gauti informaciją tiems, kurie neturi pakankamų skaitymo įgūdžių. Teikiama medžiaga turi būti įdomi tiek suaugusiems, tiek vaikams. Ši medžiaga gali būti pateikiama netradicinėmis formomis – kaip lengvai skaitoma literatūra, ženklų knygos, knygos dideliu šriftu, vaizdo medžiaga ir t. t.”

Adresatas

Švedijoje žinoma apie 400 000–600 000 žmonių (4–5% gyventojų), kuriems reikalinga lengvai skaitoma produkcija. Tai:

- žmonės su intelekto sutrikimais (jiems sunku mokytis ir suprasti),
- žmonės, sergantys afazija (paralyžiaus aukos, praradusios sugebėjimą kalbėti),

- gimę kurti žmonės (ženklų kalba – jų pagrindinė kalba, todėl sugebėjimai skaityti riboti),
- dislektikai (sunkiai skaitantys ir rašantys žmonės),
- seni žmonės (kuriems sunku skaityti standartinį tekstą),
- žemo išsilavinimo lygio žmonės,
- žmonės, turintys socialinių problemų,
- imigrantai,
- moksleiviai.

Manoma, kad naudingiau yra tokias grupes vienyti, nei atskirti. Žmonės su intelekto sutrikimais (ypač su nedideliais sutrikimais) yra traktuojami kaip *svarbiausioji* grupė ir jai skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi ši grupė turi didžiausias skaitymo problemas ir yra labiausiai atskirta nuo kultūros patirties. Tai nereikia, kad yra ignoruojamos kitos grupės. Medžiaga, tinkanti žmonėms su intelekto sutrikimais, tinka ir kitoms grupėms.

Žmonės su rimtais skaitymo sutrikimais mažai tepasieks, skaitydami knygą patys vieni. Skaitymas grupėje (ir garsiai) suteikia kultūros patirtį, galimybę skaityti sudėtingesnes knygas, ir net jei žmogus nesupranta visko, skaitymo metu su kitais žmonėmis praleistas laikas gali būti labai malonus.

Suprantamumas. Interesai

Reikalinga įvairaus sudėtingumo lengvai skaitoma literatūra, kadangi žmonės su skaitymo sutrikimais nėra homogeniška grupė – vieni jų turi rimtų problemų, kiti yra visiškai normalaus intelekto.

Skaitymo rezultatams lemiamą reikšmę turi susidomėjimas ir dėmesys. Jei skaitoma medžiaga kelia ypatingą susidomėjimą, žmogus gali suprasti ir sunkesnę tekstą, nepaisant skaitymo negalios.

Negalios žmonės domisi tais pačiais dalykais, kaip ir kiti žmonės. Akivaizdu, kad lengvai skaitomos knygos turi orientuotis į skaitytojų amžių, kadangi skaitytojo interesai ir patirtis beveik tiek pat svarbūs knygos sėkmei, kiek ir jos suprantamumas ir galimybė ją perskaityti.

Švedijoje lengvai skaitomų knygų leidyba prasidėjo socialinių įsipareigojimų laikotarpiu, kai didelių ambicijų turintys žmonės siekė aprūpinti negalinčius skaityti gera literatūra. Todėl buvo publikuojamos geros, bet gana nuobodžios knygos. Praėjo ilgas laiko tarpas, kol pavyko atsikratyti šio šablono.

Reikalavimai

Tik pradėjus leisti lengvai skaitomą literatūrą buvo tikima, kad bus rastos detalios gairės šiam darbui. Patirtis padiktavo keletą principų lengvai skaitomiems ir suprantamiems tekstams kurti:

- Autoriaus laisvė. Tiek rašymas, tiek iliustravimas yra kūrybinis darbas ir neįmanoma parašyti tikslaus vadovėlio tokiam darbui.
- Nerekomenduojama būti pernelyg pedagogiškiems. Darbas su lengvai skaitoma medžiaga turi būti smagus ir stimuliuojantis. Knygos turi dominti ir teikti malonumo, ir tai negali būti atlikta pagal nustatytą formą ar direktyvas.
- Konkretumas. Reikia vengti abstrakcijų ir perkeltinės reikšmės žodžių.
- Logika. Veiksmui būtinas loginis ryšys.
- Veiksmui būtinas tiesumas ir paprastumas, reikia vengti ilgų pristatymų ir pernelyg daug personažų.
- Reikia vengti simbolinės kalbos (metaforų), kuri gali būti nesuprantama skaitytojui.
- Glaustumas. Nereikia kelių veiksmy viename sakinyje. Vienos frazės žodžius geriau sutalpinti į vieną eilutę.
- Reikia vengti sunkių žodžių, bet stengtis vartoti suaugusiems būdingą kalbą. Jei tenka pavartoti neįprastus žodžius, jie turi būti paaiškinti kontekste.
- Net gana komplikuoti santykiai dažnai gali būti paaiškinti, jei tai daroma logiškai ir konkrečiai, o įvykiai pateikiami chronologine tvarka.

- Reikia skatinti autorius pažinti grupes, kurioms jie rašo, daugiau sužinoti apie skaitymo problemas, susitikti su skaitytojais.
- Reikia išbandyti medžiagą dar prieš leidžiant ją spausdinti.

Nėra lengva rašyti paprastai. Sunku išlaikyti pusiausvyrą tarp paprastumo ir banalumo, tampa svarbus kiekvienas žodis. Gali būti ypač sunku pritaikyti jau parašytą literatūros veikalą lengvam skaitymui. Tai nėra vien gero lengvai skaitomo teksto sukūrimo problema. Labai svarbu perteikti kūrinio atmosferą ir jausmus, originalų autoriaus stilių.

Lengvai skaitomose knygose paprastumą ir suprantamumą bandoma derinti su menine kokybe. Joms būdingas savitas stilius ir vertinti jas reikėtų už specifinius privalumus ir nuopelnus. *LL-stiftelsen* pastaraisiais metais jau teikia konsultacijas, kaip rengti lengvai skaitomą medžiagą.

Iliustracijos

Paveikslas gali pasakyti daugiau negu žodžiai. Todėl daugelis lengvai skaitomų knygų gausiai iliustruotos fotografijomis ar piešiniais. Iliustracija, *konkrečiai* vaizduojanti tai, apie ką rašoma tekste, palengvina teksto supratimą ir padaro pranešimą aiškesnį. Tačiau iliustracija gali tekstui suteikti kitų prasmų. Buvo daug diskutuojama apie tai, kaip lengvai skaitomame tekste naudoti *abstrakčias* iliustracijas. Patirtis parodė, kad abstrakčios iliustracijos labai tinka žmonėms su intelekto sutrikimais (kurie supranta ir traktuoja pasaulį tam tikru konkrečiu būdu). Abstrakti iliustracija gali perteikti atmosferą, aprašytą tekste, sustiprinti jausmus ir t. t. Tačiau iliustracija turi derėti su tekstu. Priešingu atveju tai apsunkina skaitymą.

Operatyvi informacija

Ne tik žmonėms su negaliomis sunku suprasti bendrą žinių srautą, pateikiamą įprastais informacijos kanalais, bet ir seniems žmonėms, imigrantams, žmonėms, kurių išsilavinimo lygis nėra aukštas, vaikams ir moksleiviams. Straipsniai laikraščiuose yra per ilgi, jų kalba pernelyg sudėtinga, pilna specifinių terminų. Televizija informaciją pateikia pernelyg greitai. Galima teigti, kad auditorija, kuriai reikalinga lengvai suprantama operatyvi informacija, yra didesnė, negu auditorija, kuriai reikalingos tokios knygos. Be to, tai yra sritis, kurioje susilieja vaikų ir suaugusių poreikiai. Pavyzdžiui, laikraštis **8 SIDOR** yra skirtas tiek 10–12 metų amžiaus vaikams, tiek žemo išsilavinimo lygio suaugusiems, tiek tiems, kurie mokosi švedų kalbos.

Laikraštis 8 SIDOR

Savaitraštis **8 SIDOR** pateikia tą pačią medžiagą kaip ir tradiciniai laikraščiai, tik trumpesne ir paprastesne forma. Šį laikraštį leidžia *LL-stiftelsen*, tačiau jis yra nepriklausomas leidinys. Laikraštyje pateikiami reportažai, naujienų agentūrų pranešimai, kitų visuomenės informavimo priemonių informacija. Daugelis fotografijų yra perkamos iš fotografijos agentūrų. **8 SIDOR** savo formą atrado klaidų ir išbandymų būdu. Ypač sunkūs buvo pirmieji dveji metai. Dabar šis laikraštis tapo lengvai skaitomo laikraščio modeliu.

Darbas laikraštyje reikalauja išlaikyti egzistuojantį dizainą ir straipsnio kalbos bei turinio sudėtingumo lygį. Elementai, supaprastinantys straipsnį, yra tie patys, kurie taikomi ir knygoms. Standartiniams laikraščiams būdingos sudėtingos antraštės, techniniai terminai ir simbolinė kalba. Lengvai skaitomame laikraštyje šito reikėtų vengti. Labai svarbu teisingai panaudoti fotografijas. Būtinai aiškus ir paprastas išdėstymas. Tradiciniai laikraščiai paprastai yra perkauti faktais. **8 SIDOR** pateikia informaciją kontekste ir su paaiškinimais.

Siekiama perduoti ir tokią informaciją, kurią sunku paaiškinti ir pateikti glausta forma. Tam labai patogūs specialūs numeriai tam tikra tema. Tačiau ne visa informacija *gali* būti paprastai paaiškinta, ir toli gražu ne viskas, kas publikuojama, yra įdomu.

Kitos *media*: radijas, TV, video ir IT

Reikalinga ne tik spausdinta lengvai skaitoma medžiaga. Radijui ir TV taip pat reikėtų lengvai suprantamų programų. Daugybę pranašumų, naudingų žmonėms su rimtais skaitymo ir suvokimo sunkumais, turi video.

Neseniai susidomėta informacijos technologijomis (kitaip vadinamomis IT arba *multimedia*), kadangi jos gali būti labai parankios žmonėms, kuriems sunku perprasti tradiciškai pateikiamą informaciją. Medžiaga čia pateikiama judančiais paveikslėliais, garsu ir tekstu. Ji prieinama paties žmogaus pasirinktu sudėtingumo lygiu, be to, visada pasiekama reikalinga pagalba. Tokiomis sąlygomis vartotojas išmoksta vis daugiau ir daugiau. Reikia tik įvairių grupių negalios žmonėms tinkančios įrangos.

Švedijoje vykdoma daugybė *multimedia* projektų, kai kurie jų skirti žmonių su intelekto ir skaitymo sutrikimais problemoms. Lundo technologijos institutas rengia *multimedia* enciklopediją. Švedijos invalidų institutas pradėjo vykdyti projektą, kurio tikslas – supaprastinti vairavimo pamokas, naudojant informacijos technologijas; Lengvai skaitomos produkcijos fondas buvo viena iš dalyvaujančių organizacijų. Specialus *multimedia* projektas yra vykdomas bendradarbiaujant visam Šiaurės regionui. Lengvai skaitomos produkcijos fondas išleido knygą apie maisto gamimą foto-CD, prieinamą kitomis dviem skandinavų kalbomis – suomių ir islandų. Fondas taip pat bando padaryti **8 SIDOR** prieinamą kaip elektroninį laikraštį per INTERNET'ą.

Socialinė informacija

Švedijoje akivaizdus padidėjęs poreikis lengvai skaitomai socialinei ir vyriausybinei informacijai. Tai lėmė du dalykai. Pirma, buvo gerinama žmonių su negalia padėtis ir valdžia buvo įpareigota visus piliečius aprūpinti suprantama informacija. Antra, pasitarisiais metais vykstantis decentralizacijos procesas siekė, kad visi sprendimai, susiję su paslaugomis, būtų, kiek tai įmanoma, priimami vietiniu lygiu. Visos vietinės institucijos yra įpareigosotos pateikti informaciją piliečiams. Tai patvirtina faktą, kad lengvai skaitoma medžiaga yra reikalinga ir turėtų būti traktuojama kaip natūrali kiekvienos visuomenės dalis.

Marketingas

Labai daug darbo reikalauja lengvai skaitomų laikraščių redagavimas ir tokių knygų rašymas, o vėliau leidimas. Tačiau leidimas yra tik pusė darbo. Geras produktas yra ir marketingo objektas. O šioje srityje tradicinio marketingo nepakanka.

Marketingas gali būti efektyvus ne tik reklamos forma. Būti- na veikti ne tik turinčių skaitymo problemų, bet ir jais besirūpi- nančių žmonių pažiūras. Paprastai nei patys negalios žmonės, nei juos supantys žmonės – ar tai būtų šeima, giminės, ar pagalbinin- kai – neteikia didelės reikšmės faktui, kad literatūra gali būti pri- einama ir suteikti daug malonumo žmonėms su negalia.

Neretai prireikia tarpininkų, kurie padėtų pasiekti tuos žmo- nes. Prieš kelerius metus *LL-stiftelsen* pradėjo vykdyti projektą kartu su nacionaline organizacija žmonėms su intelekto negalia. Jo tikslas buvo organizuoti *skaitymo atstovų* veiklą vietinėse bendruomenėse. Skaitymo atstovai buvo paskirti kiekvieniems glo- bos namams. Jie privalėjo organizuoti skaitymo laiką, skaitymo ratelius, bibliotekų lankymą ir t. t. Visi relevantūs vietinės val- džios skyriai, bibliotekos, tolesnio švietimosi organizacijos ir ne- galios žmonių bendruomenės suformavo darbo partiją, atsakingą už projektų kūrimą jų atsakingose organizacijose. Skaitymas tu- rėjo tapti natūraliu reiškiniu negalios žmogaus gyvenime.

Projektas lėmė daugybę įdomių atradimų. Aprūpinus knygomis negalios žmones pasirodė, kad didžioji jų dalis galėjo skaityti tai, kas buvo žinoma anksčiau; daugelis jų turėjo daugiau žinių, negu buvo manoma; skaitymo rateliai sukėlė susidomėjimą įvairiausiais dalykais, klausimus ir diskusijas. Knyga padėjo jiems išreikšti žodžiais mintis, kurių anksčiau jie nesugebėjo išsakyti. Daugeliui projekto dalyvių knyga tapo didele vertybe. Atstovų sistema Švedijoje yra toliau plečiama.

Pastaruosius 4–5 metus propaguojamas lengvai skaitomų knygų *platinimas paštu*. Kelis kartus per metus yra publikuojamas naujų leidinių katalogas, pristatantis apie 25 lengvai skaitomas knygas, kurias galima įgyti ir paštu. Ši paslauga itin svarbi, nes žmonės su skaitymo sunkumais retai eina į knygynus. Be to, mažmenininkai nėra nusiteikę prekiauti tokiomis knygomis – jos neturi didelės rinkos ir neduoda didelio pelno.

Pastarieji keli metai parodė, kad daugėja privačių individų, perkančių lengvai skaitomas knygas ir prenumeruojančių laikraštį. Tačiau pagrindinis klientas tebėra institucijos. Bibliotekos yra didžiausias lengvai skaitomų knygų užsakovas, nuperkantis apie 50% fondo produkcijos. Mokyklos, ypač pradinės, yra labiausiai suinteresuotas **8 SIDOR** pirkėjas.

Naudojamos įvairios priemonės įvertinti, kaip laikraštį ir knygas gauna skaitytojai. Vienas iš būdų yra ekspertinis metodas, kai vertinimo grupės pasitelkia savo išpūdžius ir reakcijas. Taip pat tiriama laikraštis ir lengvai skaitomos knygos. Pvz., buvo bandoma išsiaiškinti, kaip **8 SIDOR** atlieka bendro laikraščio vaidmenį. Keletą metų buvo vykdomas tarpdisciplininis projektas, kurio objektas buvo lengvai skaitomų knygų ir jose esančių iliustracijų sociologinis tyrimas.

Vertė Rasa Racevičiūtė

Įteikta 1996 m. gegužės mėn.

PUBLICATIONS OF EASY-TO-READ FOUNDATION IN SWEDEN

Summary

November 8-10, 1996, *Bror Tronbacke*, director of *LL-Stiftelsen* (the Easy-to-Read Foundation), Sweden, gave the lecture, *The Publications of Easy-to-Read Foundation in Sweden* at the Faculty of Communication, University of Vilnius, for the Faculty members, students, and librarians from some Vilnius libraries. The author gave permission to translate his lecture and to publish it in the Lithuanian professional press.

Easy-to-Read texts have been published since 1968. There is fiction and non-fiction, special titles and adaptations of classics: novels, short-stories, thrillers, poetry, travel books, etc. For the last ten years, the Easy-to-Read newspaper, *8 SIDOR* (8 pages), has been published. Since 1987, *LL-Stiftelsen* has been entrusted with making news and literary works *easy to read and understand for people with reading difficulties or limited literacy and language skills*.

Those activities are a part of the Swedish cultural policy. It is a *democratic right* that everyone has access to culture, literature, and information – in a *comprehensible* form. It is of central importance that everyone is able to receive information about what is going on in society. People must be well informed to be able to exercise their democratic rights and influence their own lives. Insights provide the basis for opinions. It is also a matter of *quality of life*. The ability to read independently gives one self-confidence, and the possibility to expand one's word view and to develop one's own life.

It is, therefore, extremely important that *handicapped* people or those *unused* to reading can get the special materials which can help them improve their reading skills, in order to become more self-confident, provide them with cultural heritage, news information, and to integrate them into society.